

Prądnik. Prace Muz. Szafera	31	71–94	2021
-----------------------------	----	-------	------

DOMINIK ĆWIERTNIA¹, IRENEUSZ PŁUSKA²,
MARIA BICZ-SUKNAROWSKA³, MICHAŁ WOJENKA⁴,
ANDRZEJ WEBER¹

¹Ojcowski Park Narodowy, Ojców 9, 32-045 Sułoszowa; e-mail: opnar@pro.onet.pl

²Wydział Konserwacji i Restauracji Dzieł Sztuki, Akademia Sztuk Pięknych, ul. Lea 27-29,
30-052 Kraków; e-mail: ireneusz.pluska@cybis.asp.waw.pl

³Kraków, e-mail: mabisu@op.pl

⁴Instytut Archeologii UJ, ul. Gołębia 11; 31-007 Kraków; e-mail: michal.wojenka@uj.edu.pl

PRACE REMONTOWE I KONSERWATORSKIE NA ZAMKU W OJCOWIE W LATACH 2018–2019

Restoration work at Ojców Castle in 2018–2019

Abstract. The article is a short report on the restoration work carried out at Ojców Castle in 2018–2019. The works, conducted after many years of neglect, included the renovation of the gatehouse and the tower, as well as adaptation of the latter for visiting. During the work some extensive architectural and archaeological surveys were introduced.

Key words: castes, renovation, restoration of the caste, architectural research

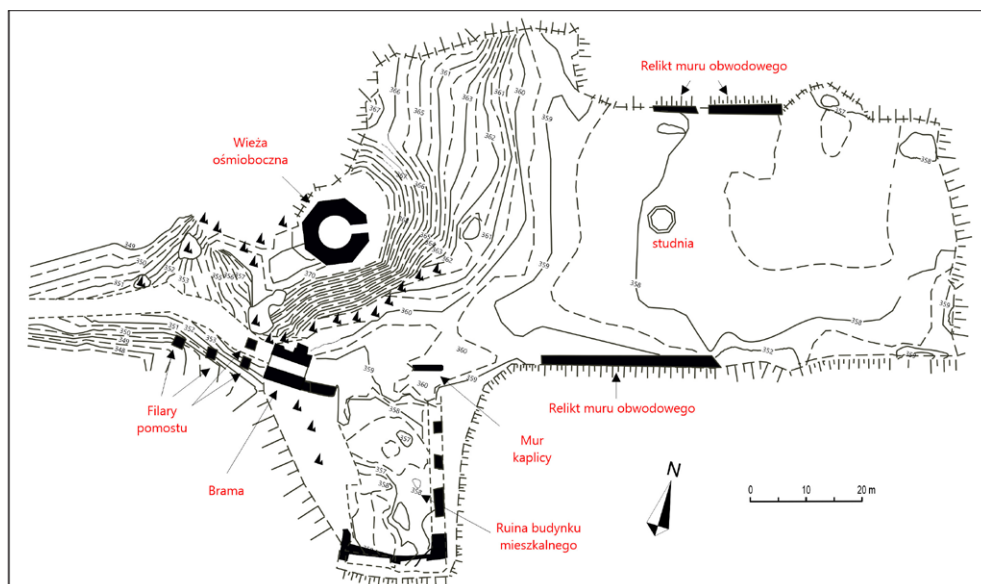
WPROWADZENIE

Uwagi ogólne

Ruiny zamku w Ojcowie¹, położone w malowniczym krajobrazie Doliny Prądnika w samym sercu Ojcowskiego Parku Narodowego (OPN), to cenna pamiątka jednej z ciekawszych realizacji architektonicznych króla Kazimierza III Wielkiego. Budowa tego obiektu niewątpliwie przypadła na drugą połowę rządów króla Kazimierza, bowiem w świetle ustaleń historyków doszło do niej pomiędzy 1354 a 1370 rokiem (zob. Laberschek, 1996: 270)². Była to więc warownia królewska, i choć formalnie pozostała taką aż do końca swej kilkusetletniej historii, jeszcze w średniowieczu przeszła w ręce prywatne, tworząc wraz z okolicznymi dobrami wiejskimi tzw. tenutę ojcowską, inaczej zwaną starostwem niegrodowym ojcowskim. W dobie nowożytnej, a zwłaszcza za czasów tenuty rodziny Korycińskich herbu Topór w latach 1619–1676, która zaowocowała szeregiem prac modernizacyjnych, zamek ojcowski zyskał cechy nowożytnej rezydencji magnackiej.

¹ Ojców, gm. Skała, pow. Kraków, woj. małopolskie.

² Na temat historii zamku zob. Fałniowska-Gradowska, 1995; 1999, zob. też Sukertowa, 1922.



Ryc. 1. Plan sytuacyjny zamku. Rys. M. Wojenka

Fig. 1. Situation plan of the castle. Drawings by M. Wojenka

Funkcje mieszkalne utracił w początku wieku XIX, kiedy to wyprowadzili się zeń ostatni mieszkańcy. Opuszczony i pozostawiony bez należytej opieki, obiekt stopniowo popadał w ruinę. W roku 1829 zdecydowano o rozbiórce jego murów.

W drugiej połowie wieku XIX podjęto na zamku pierwsze prace renowacyjne i konserwatorskie, które z przerwami kontynuowane są aż po dziś dzień. Od 1956 roku realizowane są one staraniem Ojcowskiego Parku Narodowego. Ostatnie z tych działań, przeprowadzone w latach 2018–2019, stanowią przedmiot niniejszego opracowania³.

Uwagi o programie architektonicznym zamku i stanie zachowania jego ruiny

Przyglądając się obecnie zachowanym resztkom zamku (ryc. 1) trudno jest uwierzyć, iż w dobie swej świetności należał on do czołowych założeń rezydencjonalno-obronnych w całej Małopolsce. Zwłaszcza w swej najstarszej, gotyckiej jeszcze kreacji wyróżniał się on zarówno rozległym programem przestrzennym, jak i bogatym wystrojem architektonicznym (zob. Frazik, 1966; Niewalda & Rojkowska, 2001: 444, ryc. 10; Wojenka, 2018). Co warto podkreślić, w średniowieczu program użytkowy obiektu zawierał przynajmniej dwie budowle wzniesione przy zastosowaniu masywnych, starannie obrobionych ciosów

³ Niezwykle istotną rolę w pracach konserwatorskich przeprowadzonych na ruinie zamku w Ojcowie odegrał zasłużony pracownik Działu Inwestycji i Remontów OPN, Pan mgr inż. Andrzej Weber (zob. J. Partyka, w tym tomie, s. 179–184). To właśnie dzięki Jego staraniom udało się pozyskać dofinansowanie omawianych tu działań konserwatorskich z funduszy Regionalnego Programu Operacyjnego. Pan Andrzej odpowiadał za wszystkie etapy prac prowadzonych na zamku, prowadząc je zarówno od strony formalnej (przygotowywanie umów, prowadzenie postępowań przetargowych czy starania o uzyskanie stosownych pozwoleń), jak i terenowej (nadzorowanie prac budowlanych). Niestety, wiosną 2019 roku zaginął w czasie wyprawy na Kretę. Mając na względzie ogromne zasługi Pana Andrzeja pozwoliliśmy sobie dołączyć Go do listy autorów niniejszego opracowania (mając nadzieję, iż nie miałyby nam tego za złe). Co jednak oczywiste, odpowiedzialność za wszystkie niedoskonałości prezentowanej tu pracy spada wyłącznie na nas.

wapiennych – wieżę ośmioboczną i bramę (ryc. 2; zob. Wojenka, 2018). Na pozostałe elementy jego programu użytkowego składał się niewątpliwie dom zamkowy⁴ oraz kaplica, dowodnie poświadczona wzmianką o kapelanie zamkowym z roku 1397 (Laberschek, 1993). Po wewnętrznej stronie murów obwodowych ciągnęły się natomiast zabudowania drewniane o funkcjach mieszkalnych lub gospodarczych, ujawnione podczas badań archeologicznych (zob. Wojenka, 2016: 205–206), zaś pośrodku wybrukowanego dziedzińca znajdowała się głęboka, wykuta w skale studnia.

Znacznie dokładniejszych informacji o programie użytkowym zamku dostarczają nowożytny źródła pisane, w szczególności zaś lustracje i inwentarze sporządzone w wieku XVIII. Ze schyłku stulecia XVIII pochodzą też najstarsze przedstawienia ikonograficzne obiektu. Z analizy tych źródeł wynika, iż do bramy wjazdowej wiódł wówczas oporęczony most drewniany, oparty m.in. o trzy pary murowanych filarów, przerzucony nad dość głęboką fosą. Po minięciu bramy wchodziło się w dwuprzęsłowy podcieniowy przedsionek, prowadzący do kaplicy oraz do wnętrza okazałego budynku mieszkalnego, położonego na ostrodze skalnej w południowej partii zamku. Budynek mieszkalny był dwukondygnacyjny, podpiwniczony, nakryty dachem łamanym krakowskim. Większą część plateau zamkowego zajmował dziedzińiec, zaś przy murze obwodowym rozmieszczono zabudowania gospodarcze, takie jak psiarnia, szopa, stajnie, kurnik oraz kuchnia. W najwyższej położonej partii wzgórza zamkowego wznosiła się okazała wieża o ośmiobocznym narysie, pamiętająca jeszcze najstarszą warownię kazimierzowską (zob. Inwentarz 1721).

Wyłaniający się ze źródeł XVIII-wiecznych obraz dokumentuje ostatnie pomyślne chwile dla zamku ojcowskiego. W latach 1802–1803 zamek opuszczono, wywożąc zeń wszystkie cenne ruchomości (Falniowska-Gradowska, 1995: 73; 1999: 71). Pozostawiona bez opieki budowla z wygodnej rezydencji szybko przemieniła się w ruinę. Pierwsze symptomy dewastacji obiektu zaobserwował już w 1809 roku Franciszek Wężyk, krakowski literat i publicysta. Zwiedzając ojcowski zamek odnotował, co następuje: [...] *drży przechodzień, po gruzach drapiąc się do góry / By nań w gruncie zachwiane nie runęły mury / [...] / A zkąd niegdyś iaśniały możnych władców znaki / Tam się gnieźdzą swobodne czarnej nocy ptaki* (Wężyk, 1820: 39). Dalszą destrukcję obiektu odnotowują m.in. Kazimierz Girtler, wizytujący Ojcow w 1818 r. (Girtler, 1971: 112), Ambroży Grabowski (Grabowski, 1822: 207) oraz Klementyna z Tańskich Hoffmanowa, zachwycająca się Doliną Prądnika w roku 1827 (zob. Hoffmanowa, 1833: 282). W roku 1829 opuszczony i zrujnowany zamek sprzedano Konstantemu Wolickiemu, który podjął brzemienne w skutki decyzję o rozbiórce zamkowych murów. Wolno sądzić, iż to właśnie tej decyzji zawdzięczamy dzisiejszy, bardzo niski stan zachowania obiektu.

W chwili obecnej czytelne są zaledwie niektóre elementy dawnego programu użytkowego zamku. Licząc od strony zachodniej wymienić tu należy: 1) kamienne filary pierwotnego mostu prowadzącego do bramy, 2) bramę, 3) pozostałości budynku mieszkalnego w południowej partii zamku, wraz z reliktem przylegającej doń od strony północno-wschodniej kaplicy; 4) ośmioboczną wieżę położoną w najwyższej, północno-zachodniej partii obiektu; 5) wykutą w skale studnię, położoną pośrodku dziedzińca, oraz 6) resztki murów obwodowych, zachowane właściwie tylko w północnej i południowej partii obiektu (zob. ryc. 1). Należy w tym miejscu podkreślić, iż tylko część wymienionych tu struktur

⁴ Lokalizacja głównego domu zamkowego w fazie średniowiecznej wymaga dalszych badań terenowych. Na chwilę obecną umiejscawia się go albo w obrębie murów późniejszego budynku rezydencjonalnego w południowej części zamku (zob. Niewalda & Rojkowska, 2001: 433), bądź też we wschodniej partii obiektu (zob. Olszacki, 2011: 278).



Ryc. 2. 1 – brama (widok od zachodu); 2 – wieża (widok od południa): stan przed rozpoczęciem prac wykonanych w latach 2018–2019. Fot. M. Wojenka

Fig. 2. 1 – gatehouse (view from the west); 2 – tower (view from the south): condition before the start of the restoration works of 2018–2019. Photo by M. Wojenka

w części naziemnej pamięta warownię gotycką. Mowa tu o dolnych partiach arkady bramnej oraz o dolnej części wieży ośmiobocznej (ryc. 2; Frazik, 1966: 30–31). Najstarszą fazę zamku pamięta też studnia, obecnie w dużej mierze zasypana (Bicz-Suknarowska & Wojenka, 2007; Wojenka, 2016: 211–215).

HISTORIA DOTYCHCZASOWYCH DZIAŁAŃ KONSERWATORSKICH NA ZAMKU OJCOWSKIM

Idea podjęcia prac renowacyjnych na zamku ojcowskim jest niewiele młodsza od decyzji o rozbiórce jego murów. Już w początku roku 1843 w czasopiśmie pt. „Przyjaciel Ludu” opublikowano wstępny projekt odbudowy założenia w duchu neogotyckim i częściowo neoromańskim, autorstwa włoskiego architekta Franciszka Marii Lanciego (W. M. 1843; Samek, 2001), znanego w Polsce z licznych dzieł architektonicznych (zob. Bartczakowa, 1954). Projekt ten wprawdzie nie został zrealizowany, lecz na pierwsze prace naprawcze obiekt nie czekał już długo. Zapewne albo jeszcze w dobie zarządu Henryka Prendowskiego (tj. w latach 1851–1859; zob. Niewalda & Rojkowska, 2001: 428), albo też – co bardziej prawdopodobne – dopiero za posesji Aleksandra Przedzieckiego (w latach 1860-tych) odbudowano bramę wjazdową, której przydano wygląd neogotycki, przetrwały po dziś dzień. Staraniem ostatniego z wymienionych, pomiędzy 1861 a 1863 r.,

w stylu neogotyckim odbudowano też górną część wieży ośmiobocznej⁵ (zob. Kolberg, 1871: 33–34). Rozebrano ją jednak około 1893 roku, za czasów hr. Ludwika Krasińskiego w latach 1892–1895, który podejrzewał zły stan jej murów (W[róblewski], 1900: 103). Jak wynika z zachowanych przekazów źródłowych, zamiarem Ludwika Krasińskiego była gruntowna odbudowa całego zamku (Przegląd Tygodniowy, 1892: 187; zob. Falniowska-Gradowska, 1999: 80), w tym wieży ośmiobocznej, którą zamierzano zrekonstruować, o czym świadczą dwa zachowane projekty zamówione przez Krasińskiego u znanych krakowskich architektów – Tadeusza Stryjeńskiego i Tomasza Prylińskiego (Ziarkowski, 2015). Do prac Krasiński przygotował się sumiennie, zabezpieczając m.in. budulec, którym wypełniono cały dziedziniec zamkowy (W[róblewski], 1900: 104). Niestety, przedwczesna śmierć w 1895 roku nie pozwoliła Krasińskiemu na realizację tych bardzo ambitnych planów. Podsumowując więc jego działalność na ruinie zamku ojcowskiego należy stwierdzić, iż ograniczyła się ona do rozbiórki górnych partii wieży, przebudowy piętra bramy wraz z wymianą jej dachu oraz do zasypania suchej fosy i likwidacji starego mostu wjazdowego (Falniowska-Gradowska, 1999: 80). Na dalsze prace naprawcze zamek czekał do lat 1912–1913, kiedy to staraniem córki Krasińskiego, Marii Ludwiki Czartoryskiej, wzmocniono mury przy bramie wjazdowej (Falniowska-Gradowska, 1999: 81) oraz zabezpieczono i nadbudowano wieżę, choć trzeba zaznaczyć, iż nie przywrócono jej dawnej wysokości. Należy w tym miejscu podkreślić interwencyjny charakter prac konserwatorskich, właściwie ograniczonych do wyhamowania nasilającej się degradacji obiektu (zob. Ziarkowski, 2015: 232).

Po przejściu ruin przez Ojcowski Park Narodowy w 1956 r. kilkakrotnie podejmowano starania na rzecz poprawy stanu technicznego budowli, każdorazowo jednak ograniczane lub wręcz niweczone brakiem funduszy. W latach 1958–1963 staraniem Pracowni Konserwacji Zabytków w Krakowie przeprowadzono inwentaryzację obiektu połączoną ze wstępnymi pracami rozpoznawczymi (Bicz-Suknarowska, 2006: 263). Działania te miały stanowić podstawę prac renowacyjnych, które jednak – z racji braku środków finansowych – ograniczyły się do zakrojonych na niewielką skalę badań architektonicznych (Frazik, 1958) i sporządzenia dokumentacji historycznej obiektu (Nowacki, 1958). W ramach tej akcji konserwatorskiej przeprowadzono też niewielkie prace polegające na uzupełnianiu ubytków w wątkach murowanych (Bicz-Suknarowska, 2006: 263).

Do kolejnych działań konserwatorskich, połączonych z badaniami archeologicznymi (Kruczek, 1992; 2001) i pracami architektonicznymi (Niewalda & Rojkowska, 2001), doszło w roku 1991. Prócz badań reliktów architektury murowanej, odsłoniętych w wykopach archeologicznych i pomniejszych odkrywkach, przeprowadzono też prace zabezpieczające w obrębie piwnic budynku mieszkalnego położonego w południowej partii zamku.

Następne prace remontowe zrealizowano w latach 2006–2007. Katastrofalny stan obronnych murów obwodowych sprawił, iż rozpoczęto je od naprawy ich północnego odcinka, przemalowując najbardziej narażony na zniszczenie (Bicz-Suknarowska, 2007), znaczny jego fragment (ryc. 3, 4). W roku 2006 wykonano też najpilniejsze prace zabezpieczające w budynku bramnym. Jego ściana północna wykazywała znaczne uszkodzenia wątku spowodowane przeciekami wody z wyższego poziomu, czyli fragmentu wapiennej skały znajdującej się na styku z piętrzem bramy. Prace pod nadzorem badawczym,

⁵ Ramy czasowe tej odbudowy określa z jednej strony przechowywany w Muzeum Narodowym w Warszawie rysunek Alfreda Schouppé z datą 1861, przedstawiający wieżę ośmioboczną pozbawioną dachu i zaniedbaną, z drugiej zaś kres inwestycyjnych prac Przeddzieckiego w Ojcowie, przypadający na 1863 rok (zob. Blombergowa, 2006: 86).



Ryc. 3. Fragment muru obronnego od strony północnej przed rozpoczęciem prac w 2006 roku.
Fot. M. Bicz-Suknarowska

Fig. 3. Fragment of the curtain wall on the north side, prior to the beginning of restoration works in 2006. Photo by M. Bicz-Suknarowska



Ryc. 4. Fragment muru obronnego od strony północnej podczas prac naprawczych w 2006 r.
Fot. M. Bicz-Suknarowska

Fig. 4. Fragment of the curtain wall on the north side during restoration works in 2006. Photo by M. Bicz-Suknarowska

architektonicznym i archeologicznym doprowadziły do odsłonięcia reliktu dawnych schodów do izby na piętrze budynku (ryc. 5) oraz dostarczyły informacji o czasie, w jakim wykonano przemurowanie wspomnianej ściany w parterze bramy (Bicz-Suknarowska, 2007). Przemurowanie to wykonano w XIX wieku z użyciem ciosów kamiennych z rozebranej górnej części wieży (ryc. 6). Przywrócono także właściwe odwodnienie przy górnym fragmencie bramy od strony północnej, co zabezpieczyło dolną część ściany bramy przed zamakaniem i niszczeniem wątku muru związanym z tym efektem. Wykonano także nowe drewniane schody prowadzące do izby na piętrze, gdzie znajduje się ekspozycja związana z historią zamku. Równocześnie wyeksponowano fragment pierwotnych schodów kamiennych (ryc. 7). W czasie tego etapu prac przemurowano także fragment muru obronnego na styku z budynkiem bramnym (ryc. 8).

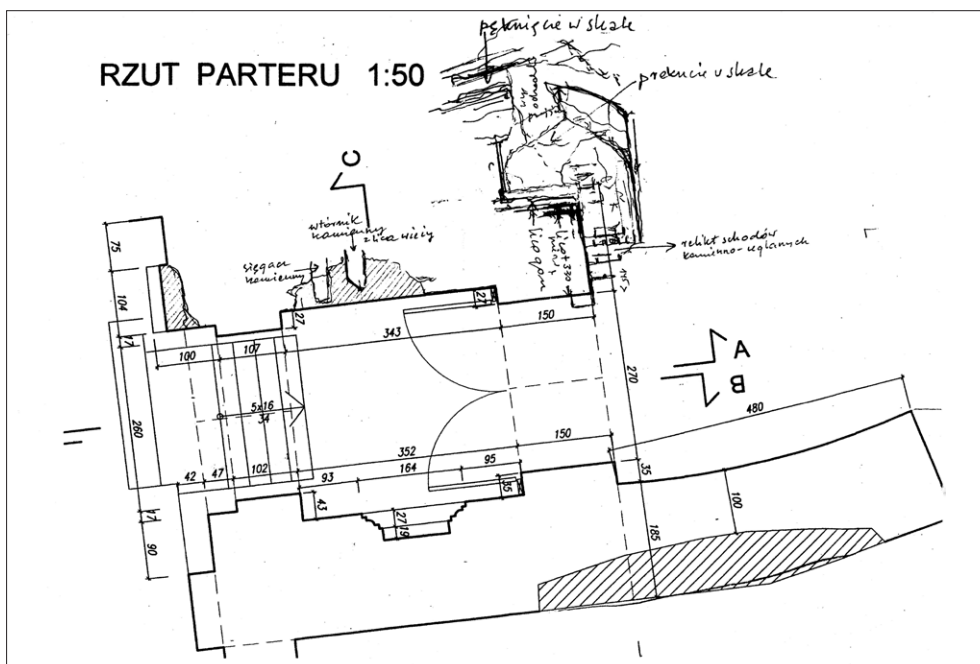
Kolejnym etapem prac ratowniczych objęto zamkową studnię. Zabezpieczenie i przemurowanie zagrożonych lub już zniszczonych fragmentów ocembrowania wykonano w roku 2007, na podstawie rozpoznania badawczego i projektu konstrukcyjnego zabezpieczenia zniszczonych i zagrożonych wątków, wykonanego przez dr. inż. Henryka Schoena. Zakres prac przewidywał nietypowe i trudne do wykonania rusztowania wpuszczane w głąb studni oraz wykopy w jej otoczeniu. Pozwoliło to na przemurowanie ocembrowania tylko w zakresie największych zniszczeń i zagrożeń, z minimalną rozbiórką zachowanych wątków (ryc. 9, 10). Przy okazji wykonane zostały badania archeologiczne, które dostarczyły wielu istotnych spostrzeżeń (zob. Bicz-Suknarowska & Wojenka, 2007; Wojenka, 2007; 2016). Pominąwszy prace przy studni, w latach 2007–2016 podejmowano wyłącznie drobne działania naprawcze.

Podsumowując wyniki prac zrealizowanych w latach 2006–2017 należy stwierdzić, iż wykonywano je w oparciu o skromne środki finansowe, jakimi dysponował Ojcowski Park Narodowy. Niestety nie pozwoliły one na przeprowadzenie pełnego zakresu wnioskowanych prac, koniecznych do zabezpieczenia wszystkich zachowanych elementów murów.



Ryc. 5. Relikt nowożytnych schodów prowadzących do pomieszczenia na piętrze bramy, ujawniony podczas prac w 2006 r. Fot. M. Wojenka

Fig. 5. Remains of post-medieval stairs leading to the small chamber on the gate's upper floor, uncovered during 2006 excavations. Photo by M. Wojenka



Ryc. 6. Rzut parteru budynku bramnego z zaznaczoną lokalizacją dawnych schodów i wtórnie użytych fragmentów kamieniarci. Rys. M. Bicz-Suknarowska

Fig. 6. Plan of the ground floor of the gatehouse with locations of the old stairs and reused fragments of stonework marked. Drawing by M. Bicz-Suknarowska

PRACE KONSERWATORSKIE I REMONTOWE PRZEPROWADZONE W LATACH 2018–2019

Uzasadnienie podjęcia prac

Poważne zniszczenia budynku bramnego i wieży zobligowały Dyрекcję Ojcowskiego Parku Narodowego do podjęcia poważnych prac konserwatorskich przy obu budowlach. Niepokojący stan zachowania nakazywał wykonanie prac w trybie „pogotowia konserwatorskiego”.

Średniowieczne mury kamienno-ceglane bramy i wieży, pomimo faktu, iż stanowią zaledwie część nieistniejącego już zamku, są w obecnym układzie historycznym niewątpliwie wartościowym zabytkiem architektury mieszkalno-obronnej. Jako monumentalne budowle z licznymi historycznymi przekształceniami, tworzą znakomity przykład rodzimego małopolskiego budownictwa warownego wchodzącego niegdyś w skład zespołów obronnych, tzw. Orlich Gniazd. Surowe w bryle architektonicznej, ale rozczłonkowane w płaszczyźnie i mocno rozwinięte w fakturze murów są w dalszym ciągu niezwykle wartościowymi obiektami pod względem walorów wizualno-estetycznych. Osadzenie w urokliwym terenie i krajobrazie jurajskim dodaje im szczególnego uroku.



Ryc. 7. Widok bramy od strony dziedzińca w trakcie prac w 2006 r., na pierwszym planie rekonstrukcja schodów kamiennych z ryc. 5. Fot. M. Wojenka

Fig. 7. View of the gate from the courtyard during restoration work in 2006, with the reconstruction of the stone stairs shown in fig. 5 in the foreground. Photo by M. Wojenka



Ryc. 8. Brama wraz z przyległym odcinkiem muru obwodowego, widok od południowego wschodu. Fot. M. Wojenka

Fig. 8. The gateway with adjacent section of curtain wall, view from south-east. Photo by M. Wojenka

Źródła finansowania, zakres i ramy czasowe prac

W roku 2016 zlecono wykonanie inwentaryzacji istniejących elementów zamku, a następnie projektu budowlanego wraz z programem prac konserwatorskich oraz rozpoczęto starania zmierzające do uzyskania wymaganych prawem pozwoleń. Dokumentacja techniczna została wykonana w zakresie „Remontu pozostałości murów obwodowych zamku w Ojcowie, remontu ścian, dachu i posadzki wieży wraz z odtworzeniem dwóch stropów, schodów i okien, odprowadzenie wody deszczowej z dachu budynku bramnego, budowa budynku kasy, przyłącza wodociągowego i kanalizacyjnego, budowa wewnętrznej podziemnej zasilającej linii kablowej, podziemnej instalacji słaboprądowej, pomostu widokowego, schodów terenowych, ogrodzenia wraz z bramą i furtką, remontu nawierzchni ścieżki prowadzącej do zamku”.

Dzięki staraniom pracowników OPN Aliny Cywickiej oraz mgr. inż. Andrzeja Webera pozyskano w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego (oś priorytetowa 6: Dziedzictwo Regionalne; Rozwój Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego) dotację w wysokości 1 039 478,44 zł. Dodatkowe środki zostały również pozyskane z dotacji celowych Ministerstwa Środowiska oraz wkładu własnego OPN. Prace związane z działaniami dotyczącymi



Ryc. 9. Studnia przed remontem. Fot. M. Bicz-Suknarowska

Fig. 9. The well before the renovation. Photo M. Bicz-Suknarowska



Ryc. 10. Studnia po remoncie, przy niej Andrzej Weber i Maria Bicz-Suknarowska. Fot. z archiwum Ojcowskiego Parku Narodowego

Fig. 10. Andrzej Weber and Maria Bicz-Suknarowska standing by the renovated well. Photo from the archives of the Ojców National Park

budowy ogrodzenia wraz z bramą i furtką, remontem nawierzchni podmokłej ścieżki prowadzącej do zamku, metalowego pomostu widokowego oraz bariery oddzielające dziedziniec zamku od lasu, były współfinansowane ze środków Funduszu Leśnego.

W toku prac przygotowawczych uzyskano stosowne pozwolenia oraz opinie, zaś po wyłonieniu w roku 2018 w procedurze przetargowej wykonawców przystąpiono do prac. Objęły one wymianę pokrycia dachowego wraz z instalacjami odgromowymi, konserwację elewacji budynku bramnego oraz wieży, a w przypadku tej ostatniej także konserwację ścian wewnętrznych wraz z wymianą okien oraz odtworzenie posadzki, drewnianych stropów i schodów. Ze względu na fakt, iż firma, która wygrała przetarg, zleciła pracę nieodpowiedzialnym podwykonawcom, doszło do znacznych opóźnień w toku wykonywania robót. Dopiero po odpowiednich monitach ze strony Ojcowskiego Parku Narodowego, główny Wykonawca zmienił ekipę pracowniczą, dzięki czemu prace udało się wykonać zgodnie ze sztuką budowlaną oraz zaleceniami konserwatorskimi, z niewielkim tylko opóźnieniem, nie mającym dużego wpływu na ukończenie robót oraz rozliczenie dotacji. Kolejnym etapem prac była budowa ogrzewanej elektrycznie kasy w stylu nawiązującym do „ojcowskiego” (zob. Partyka & Ziarkowski, 2016) wraz z zapleczem socjalnym, którą zlokalizowano bezpośrednio przy wejściu na teren zamku w celu zapewnienia lepszej obsługi zwiedzających. Wykonano również instalację wodno-kanalizacyjną przyłączając tym samym budynek kasy do sieci kanalizacyjnej wsi Ojców. W następnym etapie prac położono przyłączyć instalacji elektrycznej do nowo powstałego budynku kasy. Pomimo dużych trudności z wyłonieniem wykonawcy oraz niewielkiego budżetu, w roku 2018 przeprowadzono również prace związane z budową ogrodzenia wokół wzgórza zamkowego oraz modernizacją ścieżki prowadzącej do zamku poprzez wysypanie i zagęszczenie jej odpowiednim kamieniem, a także ograniczenie jej szerokości poprzez wyłożenie krawędzi kostkami dolomitowymi. Wyżej wymienione prace zostały odebrane z wynikiem pozytywnym przy udziale przedstawiciela Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie.

W okresie zimowym nie prowadzono prac ze względu na niesprzyjające warunki atmosferyczne. W tym czasie dokonano rozliczeń kosztów oraz wykonano sprawozdania dla instytucji dotujących, a także przygotowano dokumentację przetargową pozwalającą wyłonić kolejnych wykonawców. Kolejne prace rozpoczęto wiosną roku 2019. Skupiły się one głównie na doprowadzeniu zasilania energii elektrycznej do wieży obronnej, montażu systemu przeciwpożarowego wymaganego przepisami, systemu monitoringu, oraz na przygotowywaniu ekspozycji multimedialnej, uwzględniającej wykorzystanie trzech nowoczesnych projektorów, na których zdecydowano się wyświetlać film prezentujący historię zamku oraz widoki Doliny Prądnika nakręcone przy pomocy drona z wysokości wieży obronnej. Zostały również dokończone prace związane z wykończeniem i umeblowaniem budynku kasy wraz z podłączeniem stanowiska komputerowego umożliwiającego kasjerowi sterowanie ekspozycją oraz systemem monitoringu. Przebudowano i odświeżono również ekspozycję w wieży bramnej dodatkowo ją oświetlając. Ponadto wybudowano metalowe schody ułatwiające podejście pod wieżę obronną, a tym samym udostępniając obiekt dla większej liczby osób. Zwieńczeniem prac było wykonanie metalowego pomostu widokowego zabezpieczającego ruinę budynku mieszkalnego w południowej części zamku oraz montaż metalowych barier wokół dziedzińca.

Całość prac odbyła się pod kierunkiem prof. dr. hab. Ireneusza Płuski w zakresie nadzoru konserwatorskiego, mgr inż. Marii Bicz Suknarowskiej w zakresie nadzoru architektoniczno-badawczego oraz dr. Michała Wojenki w zakresie nadzoru archeologicznego.

Przebieg prac konserwatorskich i remontowych

Zakres prac remontowych rozpoczętych w roku 2018 objął kontynuację prac remontowo-konserwatorskich przy budynku bramy oraz konserwację i adaptację budynku wieży, celem poprawy jej dostępności oraz uatrakcyjnienia jej wnętrza poprzez instalację ekspozycji audiowizualnej.

Remont konserwatorski budynku bramy objął częściową wymianę konstrukcji więźby i całkowitą wymianę krycia dachu oraz usunięcie zniszczonych zewnętrznych tynków wykonanych w latach 60. XX w. w formie obrzutki cementowej, a także zniszczonych tynków wewnętrznych wykonanych w tym samym czasie. We wnętrzu w ścianie południowej dokonano także korekty profili tynkowych ozdobnej wnęki, zgodnie z odsłoniętymi śladami (ryc. 11–12); wyczyszczono także i poddano konserwacji przewidziane do ekspozycji wątki kamienne.

Remont dachu polegał na wymianie zniszczonych elementów więźby, poszerzeniu okapów, całkowitej wymianie pokrycia na nowy gont oraz założenia rynien i rur spustowych wykonanych z elementów drewnianych, imitujących historyczne rozwiązania (ryc. 13).

Na piętrze budynku, oprócz wymiany tynków zewnętrznych, co pozwoliło także na ustalenie czasu powstania elementów tych ścian, dokonano rekonstrukcji komina, odprowadzającego niegdyś spaliny z kominka izby na piętrze bramy. Komin ten, o znacznych rozmiarach, został wyburzony w czasie XX-wiecznego remontu. Odtworzenie go było możliwe, ponieważ był wyraźnie widoczny na zdjęciu Karola Beyera z roku ok. 1860 (ryc. 14). Jego wymiary w poziomym obrysie zostały rozpoznane podczas wymiany więźby i pokrycia dachowego (ryc. 15). Odbudowy komina dokonano na podstawie rekonstrukcji rysunkowej autorstwa Marii Bicz-Suknarowskiej.

Kolejnym etapem prac konserwatorskich objęto wieżę, zarówno wewnątrz, jak i zewnątrz. Prace zewnętrzne obejmowały konserwację kamiennych wątków oraz uzupełnienie tynków w miejscach znacznego uszkodzenia wątku i wtórnej obudowy otworów okiennych i wejścia. Wewnątrz, oprócz konserwacji kamiennych wątków dokonano uzupełnień ceglanych wnęk i relikwii kamiennych schodów prowadzących na piętro wieży. Elementy te pozostawiono w formie świadków historycznych adaptacji parteru wieży, głównie z połowy XIX i początku XX wieku. (ryc. 16). W trakcie prac znaleziono interesujący świadek historii związanej ze zwiedzaniem wieży w wieku XIX, za który uznać można autografy zachowane na tytku w ościeżu okna na I piętrze (ryc. 17).

Zakres prac w wieży obejmował także wykonanie schodów i podestów prowadzących na jej wyższe kondygnacje. Miały one na celu udostępnienie obiektu do celów turystycznych i ekspozycyjnych. W ramach tych prac poddano konserwacji wspomniane wyżej tynki we wnęce okiennej I piętra, z zachowanymi podpisami osób zwiedzających ją w wieku XIX, jako ciekawostkę historyczną. We wnętrzu wieży, na parterze, wykonana została także instalacja dla umieszczenia ekranu do ekspozycji audiowizualnej. Konieczne zaplecze dla instalacji elektrycznej umieszczono we wnęce pod dawnymi schodami.

Podczas prac remontowych, w ramach nadzorów badawczych, udało się określić zasięg prac adaptacyjnych i remontowych dokonywanych w XIX i XX wieku. Potwierdzona została informacja o przebiciu wejścia zewnętrznego do dolnej partii wieży, niegdyś dostępnej tylko z wyższej kondygnacji. Wejście to wraz z ceglаныmi wnękami, mieszczącymi



Ryc. 11. Prace przy wnęcie wewnątrz parteru bramy. Fot. Andrzej Weber

Fig. 11. Work in the niche on the ground floor of the gatehouse. Photo by Andrzej Weber



Ryc. 12. Ceglana obudowa wnęki po usunięciu zniszczonych i niewłaściwie położonych tynków z lat 60-tych XX w. Fot. M. Bicz-Suknarowska

Fig. 12. Brick elements of the niche after the removal of crumbling plaster inappropriately applied in the 1960s. Photo by M. Bicz-Suknarowska

rodzaj szafy z półkami, kominek i wnękę pod schodami, wykonano zapewne jako zaplecze użytkowe dla obsługi zespołu zamkowego w XIX wieku. Obniżono wtedy także poziom posadzki tego parterowego pomieszczenia, co dało przy ścianie północnej rodzaj ławy z wykorzystaniem poszerzenia partii fundamentowej.

Przyjęte metody działań konserwatorskich

Stan zachowania murów budynku bramnego i wieży przed pracami restauracyjno-konserwatorskimi należało ocenić jako bardzo zły. Planowane zabiegi konserwatorskie profilaktyczne i o znaczeniu estetycznym, mogły dać pozytywne rezultaty tylko pod warunkiem dokładnego poznania właściwości poszczególnych materiałów, przede wszystkim kamieni, cegieł i zapraw oraz przyczyn ich niszczenia. Tylko w takim przypadku można z całą świadomością zastosować odpowiednie metody oraz środki konserwatorskie i renowacyjne. Na podstawie stanu zachowania poszczególnych części murów kamiennych, ceglanych i tynkowanych można było określić zasadnicze procesy destrukcyjne. Procesy te doprowadziły w większości do znacznego zniszczenia materiałów budowlanych, głównie mineralnych, wpływających w różnym stopniu na rozkład materiału kamiennego, ceglano-cementowego i zapraw. Można wymienić współzależne działanie kilku czynników destrukcyjnych, takich jak:



Ryc. 13. Budynek bramy od zachodu (od zewnątrz), widok po zakończeniu prac. Fot. z archiwum Ojcowskiego Parku Narodowego

Fig. 13. The gatehouse after the completion of restoration work, view from the west (from the outside). Photo from the archives of the Ojców National Park



Ryc. 14. Budynek bramy od strony północno-wschodniej na fotografii Karola Beyera z lat 1860-tych. Ze zbiorów Ojcowskiego Parku Narodowego.

Fig. 14. The gatehouse in a photograph by Karol Beyer from the 1860s, view from the north-east. From the archives of the Ojciec National Park.

– uszkodzenia mechaniczne spowodowane szkodliwą, świadomą i nieświadomą działalnością ludzką, jak przekształcanie, dobudowywanie i potynkowanie osłabionej cegły w XIX i XX wieku,

– niszczące działanie wody w różnej postaci oraz związanych z tym czynników fizykochemicznych,

– niszcząca działalność niektórych składników mineralnych zawartych w materiałach budowlanych (na przykład cementu w nadmiernych ilościach),

– niszcząca działalność soli rozpuszczonych w wodzie,

– niszczące działanie czynników biologicznych.

Pewna część zniszczeń była wynikiem typowych uszkodzeń mechanicznych, przypadkowych lub świadomie wykonywanych wcześniej przekuć i przekształceń – przemurowania maszynowymi cegłami, kamieniem i łatami tynkowanymi oraz ruchomymi elementami użytkowymi. Należy z całą pewnością stwierdzić, że wcześniejsze potynkowanie (1958–1963) części murów obu budowli podyktowane było zamiarem ukrycia i zasłonięcia poważnie zniszczonych płaszczyzn kamiennych i ceglanych. Efekt estetyczny całości powierzchni ścian był mocno obniżony poprzez silną ingerencję czynnika biologicznego (mchy i porosty) oraz zwykłym kurzem i brudem osadzającym się na białym wapiennym kamieniu, cegle i zaprawach. W założeniach konserwatorskich ogólny charakter prac określono jako kon-

serwację zachowawczą z możliwością uczytelnienia pierwotnych form stylowych i uzyskania efektu wizualno-estetycznego, określającego pierwotny charakter architektoniczny budynku obronnego i wieży. Starano się określić z dużym prawdopodobieństwem autentyczność murów średniowiecznych i nowożytnych przekształceń. Pozostawienie późniejszych niż średniowieczne fragmentów murów potraktowano jako szczególne nośniki pamięci historycznej i jako „świadki” historycznych już dzisiaj ingerencji budowlanych.

W ekstremalnie użytkowanych przez stulecia budowlach powstało wiele uszkodzeń o charakterze mechanicznym. Niektóre z nich są stosunkowo młodej daty, jak np. duża wyrwa w górnej partii północnej elewacji wieży, powstała w wyniku uderzenia pocisku artyleryjskiego podczas I wojny światowej (zob. Sukertowa, 1922: 81).

Mniej lub bardziej udane rekonstrukcje murów wykonano w ubiegłych stuleciach. Zadaniem bieżącej konserwacji było „uspokojenie” takich uzupełnień i podporządkowanie ich oryginałowi, ale w innym materiale, najczęściej w piaskowo-wapiennej zaprawie. Granice takiego uzupełniania określała zasada zachowania prawdy historycznej i autentyczności dzieła architektonicznego. Zastosowano postępowanie oparte na współczesnych naukowych podstawach wiedzy konserwatorskiej, zapewniono pełną rzetelność opartą na fachowej wiedzy technicznej i technologicznej, a co najważniejsze, zapewniono bezsporną dominację autentycznych gotyckich wątków kamiennych i ceglanych.

W pracach konserwatorskich stosowano sprawdzone technologie i techniki muratorskie, niewiele odbiegające od technologii stosowanych w przeszłości do wznoszenia budowli zamku ojcowskiego, ale zmodyfikowanych o zdobycze współczesnej sztuki i nauki konserwatorskiej.

Budynek bramny

Pierwotnie, jak należy przypuszczać, mury budynku były w całości zbudowane z łamanego kamienia wapiennego nietynkowanego. W późniejszych naprawach stosowano do uzupełnienia ubytków w murach fragmenty cegieł i gruz ceglany. Ostrołukowe obramowanie otworu wejściowego bramy wykonano ze starannie obrobionych ciosów piaskowców. W drugiej połowie XIX wieku nadbudowano piętrem kamienny arkadowy przejazd bramny, a całość murów potynkowano fakturalnymi tynkami piaskowo-wapiennymi. W tym czasie wykonano również frontowy wykusz o charakterze strzelniczo-obronnym nakryty niewielkim płaskim daszkiem z dachówką ceramiczną. Zmieniono nieco artykulację fryzu arkadkowego i obniżono połacie dachu. Taką ekspozycję bryły architektonicznej i estetykę elewacji powtórzono w czasie ostatniego gruntownego odnowienia obiektu w latach 60-tych ubiegłego wieku.

W bieżącej konserwacji realizowanej w latach 2018–2019 w ramach programu „Zabezpieczenie ruin zamku w Ojcowie z modernizacją infrastruktury turystycznej” przeprowadzono niezbędne zabiegi konserwatorskie poprawiające stan techniczny budowli z zastosowaniem odpowiedniej profilaktyki, ze szczególnym uwzględnieniem średniowiecznej estetyki murów.

Usunięto całkowicie mocno zniszczone i spęcherzone cementowe tynki, a odsłonięte lico kamiennych murów doczyszczono parą wodną metodą hydromechaniczną. Wzmocniono strukturalnie metodą impregnacji wszystkie elementy kamienne, a szczególnie późniejsze reperacje wykonane kamieniem piaskowcowym w obramowaniu arkadowym głównej bramy wjazdowej. Impregnację wykonano bardzo skutecznym krzemoorganicznym preparatem wzmacniającym za pomocą kilkukrotnego głębokiego nasycenia metodą powlekania.



Ryc. 15. Wnętrze dawnego komina odsłonięte podczas prac przy dachu bramy. Fot. M. Bicz-Suknarowska

Fig. 15. The interior of a former chimney uncovered during works on the gatehouse's roof. Photo by M. Bicz-Suknarowska

Powtórzono historyczny, zastany już i utrwalony od kilku stuleci wygląd estetyczny bryły budynku obronnego przez potynkowanie wszystkich elewacji jasną zaprawą piaskowo-wapienną. Swobodnie położone tynki metodą tzw. „krótkiej packi” z wyczuwalną falującą fakturą, podkreślają zabytkowy charakter elewacji z żywym światłocieniowym efektem kamiennego podłoża. Nowe renowacyjne tynki położono ponad wysokość dawnych murów obwodowych zamku, których fragmenty przylegają do budynku obronnego. Eksponowane fragmenty murów kamiennych zabezpieczono profilaktycznie współczesnym hydrofobowym preparatem krzemooorganicznym. Hydrofobowy zabieg zabezpiecza kamień przed agresywnym działaniem wody opadowej i podciąganiem kapilarnym na przykład z podłoża.

We wnętrzu bramy wyeksponowano profilowaną stylową niszę, w której pierwotnie mógł być umieszczony obraz lub płyta inskrypcyjna. Sklepienia bramy pokryto nowymi piaskowo-wapiennymi tynkami, a dolne fragmenty eksponowane w białym kamieniu starannie wyspoinowano.

Pokrycie stożkowego dachu wymieniono na nowe z modrzewiowych gontów oraz zrekonstruowano część formy komina nawiązując do historycznego kształtu.

Wnętrze pomieszczenia obszernej sali na piętrze budynku bramnego nie wymagało poważniejszych prac konserwatorskich. Jedynie ściany izby odświeżono poprzez pomalowanie ich białą farbą wapienną.



Ryc. 16. Wnętrze wieży podczas prac konserwatorskich. Fot. M. Bicz-Suknarowska

Fig. 16. The interior of the tower during restoration work. Photo by M. Bicz-Suknarowska



Ryc. 17. Podpisy na tynku w glicie okna I piętra wieży. Fot. M. Bicz-Suknarowska

Fig. 17. Signatures on plaster in the glyph of the window on the first floor of the tower.
Photo by M. Bicz-Suknarowska

Wieża

Mury wieży, zarówno od zewnątrz i we wnętrzu, w całości wykonane były z regularnie obrobionych ciosów kamiennych wapienia jurajskiego, zapewne wydobywanego z lokalnych, nieistniejących już dzisiaj kamieniołomów.

Duże ubytki kamienia powstałe na przestrzeni wieków uzupełniono w czasie ostatniej renowacji w latach 60-tych ubiegłego wieku, metodą uzupełniania braków w zaprawie piaskowo-wapienno-cementowej. Taką aranżację eksponowania płaszczyzn murów należy dzisiaj ocenić jako poprawną, pokazującą autentyczny historyczny zakres pierwotnej kamieniarki. Jednakże tynki zawierające znaczny dodatek cementu hutniczego charakteryzowały się dużą twardością i zwięzłością, łatwo odpadały od uszkodzonego podłoża kamiennego. Łaty tynkowe mocno spęcherzone i rozwarstwione należało usunąć mając również na uwadze ich znikomą wartość zabytkową.

Odsłonięcie zatem gotyckich murów kamiennych było w przypadku wieży działaniem związanym z restytucją i łączyło się z integracją dawnych płaszczyzn architektonicznych budowli. Po usunięciu tynkowych łat z powierzchni zniszczonych ciosów kamiennych, całość elewacji odczyszczono z czarnych szkodliwych nawarstwień atmosferycznych metodą strumieniowo-ścierną przy użyciu odpowiedniego agregatu umożliwiającego kontrolę ciśnienia wyrzucanego kruszywa oraz kształtu wiązki strumienia. Usunięto również dawne niestarannie uzupełnione spoiny cementowe. Zniszczone powierzchnie większości zdeintegrowanych kamieni wzmocniono preparatem krzemooorganicznym metodą wielokrotnego powlekania. Uzupełniono kitem sztucznego kamienia wszystkie lokalne ubytki ciosów wapiennych. Uzupełnienia nawiązywały fakturalnie i kolorystycznie do oryginalnych kamieni.

Aranżację murów kamiennych wieży powtórzono zgodnie z założeniami konserwatorskimi z lat 60-tych ubiegłego wieku. Wszystkie ubytki kamiennych ciosów elewacji uzupełniono odpowiednimi łatami tynkowymi, z tym że zaprawa piaskowo-wapienna swoim kolorem, uziarnieniem i fakturą nie odbiega ogólnym wyglądem estetycznym od całości autentycznych murów kamiennych. Nowe konserwatorskie spoiny kamiennych wątków powtarzają ich pierwotny charakter, najczęściej jako szorstkie w fakturze, równe z licem i szaro-białe w kolorze. Całość wszystkich elewacji poddano zabiegowi profilaktycznej hydrofobizacji nowoczesnym preparatem krzemooorganicznym. Naprawiono również stopnie kamienne prowadzące do wnętrza wieży oraz wykonano izolację pionową wokół fundamentów i murów przyziemia. Wykonano wymianę gontu dachu z zastosowaniem drewna modrzewiowego. Dobrze zachowane kamienne ściany wewnętrzne wieży wymagały rutynowych prac konserwatorskich o charakterze kosmetycznym: delikatnego odczyszczenia powierzchni kamiennych ciosów, uzupełnienia ubytków kamieni masą sztucznego kamienia oraz poprawnego spoinowania zaprawą piaskowo-wapienną. Ceglana posadzka parteru wnętrza wieży wymagała prac naprawczych, łącznie z rekonstrukcją ubytków cegieł. Do uzupełnienia posadzki udało się pozyskać wymiarowe cegły zgodnie z kolorystyką i fakturą pierwotnych kształtek ceramicznych.

Ceglane elementy wyposażenia parteru wieży w postaci schowka, wnęki itp. częściowo zrekonstruowano nawiązując do pierwotnego oryginalnego wyglądu użytkowego i estetycznego. Ciekawym zabiegiem konserwatorskim było wyeksponowanie i zabezpieczenie w szerokim wężarce okiennym pierwszego piętra historycznych napisów ówczesnych osób zwiedzających zamek, a może nawet stałych bywalców czy pracowników obsługi zamku. Najstarszy, starannie wykaligrafowany napis pochodzi z XVIII wieku.

Jedną z głównych prac we wnętrzu baszty było odtworzenie nieistniejącej od czasów świetności zamku drewnianej zabudowy z uwzględnieniem schodów, poręczy, spoczników i podłóg na dwóch kondygnacjach. Osadzono nowe okna w istniejących dotychczas otworach okiennych.

Uwzględnione w całym postępowaniu konserwatorskim nowatorskie podstawy naukowe oparto na historycznym rozpoznaniu, materiałoznawstwie zabytkowym i współczesnych technikach i technologiach renowacyjnych. Artystyczna aranżacja dwóch budowli zamkowych stawia budynek bramny i basztę obronną jako najlepszy przykład aktualnej sztuki konserwatorskiej w Polsce.

Nadzór archeologiczny

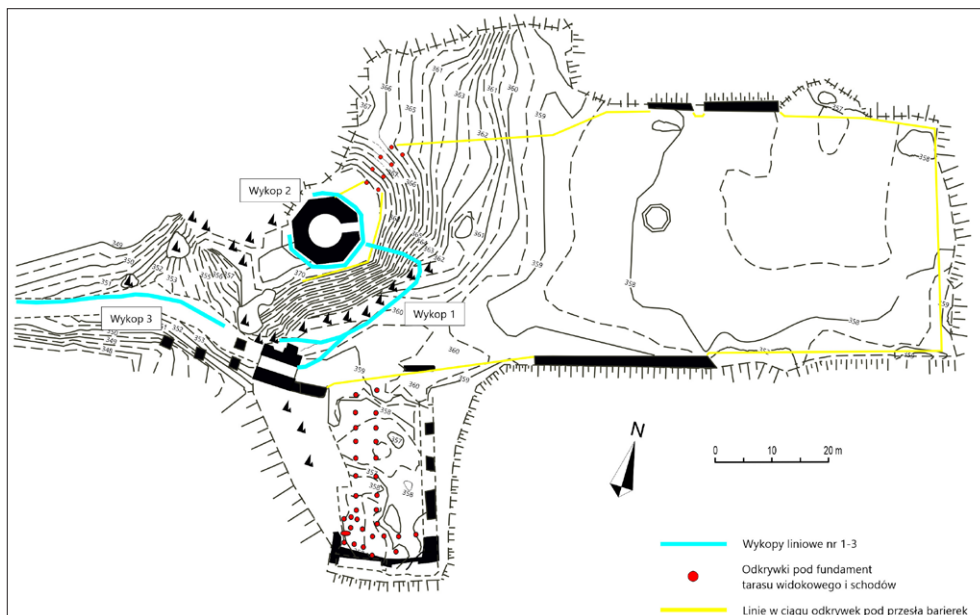
Realizacji opisywanych działań remontowych towarzyszyły niewielkie ingerencje w układ stratygraficzny zamku, związane głównie z wykonaniem przyłączy, instalacji odgromowej oraz z posadowieniem fundamentów pod schody wiodące do wieży, taras widokowy oraz pod okalające dziedziniec barierki (ryc. 18). Działania te objęte zostały nadzorem archeologicznym. Wiązały się one głównie z wykonaniem niezbyt szerokich i na ogół dość płytkich wykopów liniowych lub też z realizacją niewielkich (punktowych) odkrywek ziemnych służących posadowieniu fundamentów pomostu widokowego, schodów prowadzących do wieży czy przesł barierki. Prace te prowadzono w różnych częściach zamku (wykopy 1–2 oraz wszystkie odkrywki fundamentowe) oraz w jego bezpośrednim sąsiedztwie, tj. w rejonie nasypu prowadzącego do bramy obiektu (wykop 3). W obrębie samego zamku prowadzono je sposobem ręcznym, zaś w nasypie przy zastosowaniu sprzętu mechanicznego.

Wykop 1 poprowadzono na wschód i północny wschód od narożnika NE bramy w kierunku wieży (ryc. 18). Posiadał on łączną długość ok. 50 m, szerokość ok. 35–40 cm i głębokość ok. 30–40 cm. Rejestrowano w nim wyłącznie wierzchni poziom współczesnej próchnicy oraz zalegający niżej luźny nasyp barwy brunatnej, z dużą ilością gruzu ceglano-kamiennego. W wyniku przesiewania tego nawarstwienia natrafiono na około 30 ułamków nowożytnych naczyń glinianych, kilkanaście kości zwierzęcych oraz kilka mało charakterystycznych wyrobów metalowych, zapewne gwoździ.

Należy zaznaczyć, iż wykop 1 poprowadzony został przez teren do pewnego stopnia zweryfikowany pod względem stratygrafii za sprawą wykopów stacjonarnych. Jak wskazują obserwacje poczynione tu w latach 2012–2014 (wykop IVA–D), na wspomnianym obszarze nienaruszone nawarstwienia kulturowe (tj. inne niż nasypy) zalegają dopiero na głębokości ok. 100–120 cm (Wojenka, 2016: 216 i nast.).

Zrealizowany wokół wieży ośmiobocznej wykop 2, podobnie jak poprzedni, nie dostarczył istotnych danych o stratygrafii wzgórza zamkowego. Wykop ten właściwie obiegał nieomal całą wieżę (ryc. 18), z wyłączeniem jednak jej zaplecza północno-zachodniego, gdzie z uwagi na znaczną stromiznę prac ziemnych nie prowadzono. Posiadał on szerokość około 35 cm i zmienną głębokość, wahającą się od 40 cm w partii północno-wschodniej do około 20 cm w części południowo-wschodniej i południowej. W wykopach tych rejestrowano wyłącznie nasyp barwy brunatno-szarej, luźny i bardzo sypki, zawierający gruz wapienny i ceglany w niewielkiej ilości. Dostarczył on kilkunastu ułamków naczyń nowożytnych i późnośredniowiecznych, 1 gwoźdź żelazny oraz kilku kości zwierzęcych.

Podobnie jak w przypadku wykopu 1, zakres prac ziemnych w rejonie wieży w dużej mierze pokrywał się z zasięgiem stacjonarnych prac wykopaliskowych przeprowadzonych w roku 2016 (wykopy VII i IX). Z prac tych wynika, iż do głębokości 20–40 cm wokół wieży zalegają wyłącznie nasypy o nowożytnej chronologii, niżej zaś średniowieczne poziomy budowlane (Wojenka, 2018).



Ryc. 18. Zakres prac objętych nadzorem archeologicznym. Oprac. Michał Wojenka

Fig. 18. The scope of works covered by archaeological supervision. By Michał Wojenka

Trzeci z wykopów liniowych (wykop 3) wykonano już poza zamkiem, w obrębie nasypu prowadzącego do bramy wjazdowej⁶ (ryc. 18), uformowanego w latach 1892–1895 (Falniowska-Gradowska, 1999: 80). Wykop ten posiadał długość około 100 m, szerokość około 35–40 cm i średnią głębokość 70 cm. Odnotowano w nim wyłącznie luźne nasypy gruzowo-ziemne (w tym zasypiska dawnych wykopów instalacyjnych), które dostarczyły kilkunastu zabytków, głównie fragmentów kafli płytowych z pobiałą i przezroczystym szkliwem, charakterystycznych dla XVIII stulecia.

Znacznie mniejszym zakresem przestrzennym odznaczały się niewielkie (na poziomie gruntu zazwyczaj o średnicy około 20–30 cm) punktowe odkrywki związane z posadowieniem fundamentu przęseł schodów pod wieżę (8 odkrywek) oraz barierok wokół dziedzińca i w rejonie wieży (137 odkrywek) (ryc. 18). Ich głębokość była zróżnicowana – wahała się od 30–40 cm (rejon barierok) do 60–70 cm (schody pod wieżę). W odkrywkach tych zalegała wyłącznie warstwa próchnicza oraz luźny nasyp z licznymi kamieniami wapiennymi i z okruchami cegieł, który dostarczył kilku ułamków naczyń i pojedynczych kości zwierzęcych.

Większą skalą odznaczały się natomiast wykopy pod fundament przęseł tarasu widokowego, zrealizowane na ruinie domu mieszkalnego w południowej partii zamku (32 odkrywki; ryc. 18). Wykopy te poprowadzono zachodnią i południowo-zachodnią i południową stroną reliktu wspomnianego budynku. Ich głębokość była zmienna względem współczesnego poziomu terenu, zazwyczaj sięgała jednak 90–120 cm. Podobnie jak głębokość, zmienne były również rozmiary wykopów. W większości przypadków

⁶ W bramie przewody poprowadzono plastikową rurą, przypadkowo ujawnioną w północnej partii jej przejazdu.

ich średnice wynosiły około 60 cm, choć należy zauważyć, iż w południowo-zachodniej partii budynku posiadały one nieco większą powierzchnię. We wszystkich odkrywkach stwierdzono zaleganie wyłącznie gruzowiska kamiennie-ceglanego, które dostarczyło kilku ułamków XVIII-wiecznych kafli płytowych z pobiałą.

Pomimo znacznej głębokości i względnie dużej powierzchni odkrywek wykonanych w obrębie ruin budynku mieszkalnego, przeprowadzone w trakcie nadzoru obserwacje nie wnoszą nowych treści do stanu naszej wiedzy o programie przestrzennym tej budowli. Należy jednak podkreślić, iż w kilku wykopach natrafiono na mury kamienne i ceglano-kamienne, których stosunkowo dobry stan zachowania upoważnia do stwierdzenia, iż podjęcie w przyszłości próby odgruzowania budynku byłoby zabiegiem możliwym do przeprowadzenia i skutkującym uczynieniem wartościowych pod względem ekspozycyjnym i naukowym relikwów architektury murowanej.

ZAKOŃCZENIE

Wszystkie opisane prace konserwatorskie zostały odebrane z wynikiem pozytywnym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz Inspektorat Nadzoru Budowlanego, co poskutkowało uzyskaniem pozwolenia na użytkowanie budynku, a w dalszej kolejności – na udostępnienie ruin dla osób odwiedzających. Obecnie, tj. po remoncie, udostępnione jest pomieszczenie na piętrze bramy, w której znajduje się ekspozycja poświęcona posesorom zamku, makieta zamku oraz niewielkie lapidarium, dalej zaś taras widokowy, umieszczony na ruinie dawnego budynku mieszkalnego w południowej partii obiektu, dziedziniec oraz wyremontowana wieża ośmioboczna, w której zainstalowano m.in. nowoczesną ekspozycję multimedialną.

Na zakończenie chcielibyśmy nadmienić, iż opisane tu prace nie wyczerpują tematu konserwacji tego cennego zabytku. Ojcowski Park Narodowy jest w posiadaniu odpowiedniej dokumentacji, pozwalającej na przeprowadzenie dalszych prac, między innymi związanych z konserwacją murów obwodowych oraz filarów znajdujących się przed bramą wjazdową. W dalszej przyszłości rozważane jest również odgruzowanie budynku mieszkalnego oraz zbudowanie zadaszenia zamkowej studni. Działania te pozwoliłyby na zachowanie dla przyszłych pokoleń całego obiektu w stanie trwałej ruiny.

Podziękowania

Prace remontowe na ruinach Zamku w Ojcowie zostały sfinansowane z niżej wymienionych źródeł:

- ❖ Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Małopolskiego na lata 2014–2020 (nr umowy: RPMP.06.01.01-12-0180/16-00-XVII/26/FE/17) w ramach Osi Priorytetowej 6. Dziedzictwo regionalne,
- ❖ Dotacji z Ministerstwa Środowiska (nr umowy: 24/DE/2018 oraz 36/DE/2019),
- ❖ Funduszu Leśnego (nr umowy: EZ.0290.1.16.2018 oraz EZ.0290.1.10.2019),
- ❖ środków własnych Ojcowskiego Parku Narodowego.

PIŚMIENNICTWO

- Bartczakowa, A. (1954). *Franciszek Maria Lanci*. Warszawa: Wyd. Budownictwo i Architektura.
- Bicz-Suknarowska, M. (2006). Zamek w Ojcowie. Historia, teraźniejszość, możliwości rewaloryzacji i wykorzystania obiektu, *Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. prof. Władysława Szafera*, 16, 255–266.

- Bicz-Suknarowska, M. (2007). b.d., *Zamek w Ojcowie. Sprawozdanie z nadzorów badawczo-architektonicznych nad pracami zabezpieczającymi przy bramie prowadzonych w latach 2006–2007*, maszynopis w archiwum Ojcowskiego Parku Narodowego i Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie.
- Bicz-Suknarowska, M. (2007). *Zamek w Ojcowie. Sprawozdanie z nadzorów badawczych przy remoncie zamkowego muru*.
- Bicz-Suknarowska, M. & Wojenka, M. (2007). *Sprawozdanie z nadzorów badawczych architektonicznych i archeologicznych prowadzonych na zamku w Ojcowie w roku 2007 podczas remontu zamkowej studni*, maszynopis w archiwum Ojcowskiego Parku Narodowego i Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Krakowie.
- Blombergowa, M. (2006). Aleksandra Przezdzieckiego zainteresowania starożytnicze oraz badania archeologiczne w Ojcowie w XIX wieku, W: J. Lech, J. Partyka (red.) *Jura Ojcowska w pradziejach i w początkach państwa polskiego* (s. 85–108). Ojcow: Ojcowski Park Narodowy.
- Falniowska-Gradowska, A. (1999). *Dzieje zamku ojcowskiego*. Ojcow: Ojcowski Park Narodowy.
- Falniowska-Gradowska, A. (1995). *Ojcow w dziejach i legendzie*. Ojcow: Ojcowski Park Narodowy.
- Frazik, J. (1958). *Sprawozdanie z badań terenowych przeprowadzonych od lipca do listopada 1958 r.*, maszynopis w archiwum Ojcowskiego Parku Narodowego.
- Frazik, J. (1966). Ruiny zamku w Ojcowie. Problemy badawcze i konserwatorskie. *Czasopismo techniczne. Miesięcznik naukowo-techniczny*. Wyd. Politechnika Krakowska, 4, (95), 28–34.
- Girtler, K. (1971). *Opowiadania*. Tom II. Kraków: Wyd. Wydawnictwo Literackie.
- Grabowski, A. (1822). *Historyczny opis miasta Krakowa i iego okolic*. Kraków: Nakładem i drukiem Józefa Mateckiego.
- Hoffmanowa, K. (1833). *Opisy różnych okolic Królestwa Polskiego*, tom pierwszy (tom piąty Wyboru pism). Wrocław: Drukiem i nakładem Wilhelma Bogumiła Korna.
- Inwentarz (1721). Inwentarz zamku ojcowskiego z roku 1721. W: A. Falniowska-Gradowska, *Ojcow w dziejach i legendzie*, (s. 226–231). Ojcow: Ojcowski Park Narodowy.
- Kolberg, O. (1871). *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce. Krakowskie. Część pierwsza*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytet Jagielloński.
- Kruczek, K. (1992). *Zamek w Ojcowie (woj. krakowskie). Wstępne wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 1991 roku i program II etapu badań*, maszynopis w archiwum Ojcowskiego Parku Narodowego.
- Kruczek, K., (2001). Zamek w Ojcowie – wstępne wyniki badań wykopaliskowych prowadzonych w 1991 roku. W: J. Partyka (red.), *Badania naukowe w południowej części Wyżyny Krakowsko – Częstochowskiej. Materiały konferencyjne – referaty, postery, sesje terenowe*, (s. 392–399). Ojcow: Ojcowski Park Narodowy.
- Laberschek, J. (1993). Zamek Ojcow w średniowieczu. *Aura*, 3, 18.
- Laberschek, J. (1996). Pomnikowa monografia historyczna Ojcowa. *Teki Krakowskie*, 3, 269–273.
- Niewalda, W. & Rojkowska, H. (2001). Badania ikonograficzne i architektoniczne zamku w Ojcowie w 1991 roku. W: J. Partyka (red.), *Badania naukowe w południowej części Wyżyny Krakowsko – Częstochowskiej. Materiały konferencyjne – referaty, postery, sesje terenowe* (s. 426–434). Ojcow: Ojcowski Park Narodowy.

- Nowacki, K. (1958). *Zamek w Ojcowie*, maszynopis w archiwum Ojcowskiego Parku Narodowego.
- Olszacki, T. (2011). Rezydencje królewskie prowincji małopolskiej w XIV wieku - możliwości interpretacji, *Czasopismo Techniczne Politechniki Krakowskiej*, 7/A, 251–297.
- Partyka, J. & Ziarkowski, D. (2016). Dziedzictwo uzdrowiska w Ojcowie, W: J. Partyka (red.) *Monografia Ojcowskiego Parku Narodowego. Dziedzictwo kulturowe*, (s. 305–338.). Ojców: Ojcowski Park Narodowy.
- Przegląd Tygodniowy (1892). [O odnowieniu zamku ojcowskiego], *Przegląd Tygodniowy*, r. XXVII, nr 15 z dn. 28 marca (9 kwietnia) 1892 r., s. 187.
- Samek, J. (2001). Ze wspomnień konserwatorskich. Niezrealizowana odbudowa zamku w Ojcowie, W: J., Partyka (red.) *Badania naukowe w południowej części Wyżyny Krakowsko – Częstochowskiej. Materiały konferencyjne – referaty, postery, sesje terenowe*, (s. 450–452). Ojców: Ojcowski Park Narodowy.
- Sukertowa, E. (1922). *Zamek w Ojcowie. Przyczynek do dziejów zamku i rodów starościanich w Ojcowie*. Wyd. Skład Główny w Księgarni Gebethnera i Wolffa. Warszawa, Wężyk, F. (1820). *Okolice Krakowa. Poema*. Kraków: Wyd. w Komissie u Ambr[ożego] Grabowskiego Księgarza. Kraków,
- W. M. (1843). Do Redakcyi Przyjaciela Ludu [addenda], *Przyjaciel Ludu*, nr 30 z dn. 21 stycznia 1843 r., Leszno, s. 234, 236–237.
- Wojenka, M. (2007). Badania archeologiczne na terenie zamku w Ojcowie w 2006 roku, *Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. prof. Władysława Szafera*, 17, 195–226.
- Wojenka, M. (2016). Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na zamku w Ojcowie w latach 2006–2014. *Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. prof. Władysława Szafera*, 26, 199–224.
- Wojenka, M. (2018). The octagonal tower at castle Ojców – a commemorative realisation of king Kasimir III the Great? *Acta Archaeologica Carpathica*, 53, 169–200.
- W[róblewski], K. (1900). *Nad Prądnikiem. Przewodnik po Ojcowie i jego okolicy*. Warszawa: Wyd. Nakładem Gebethnera i Wolffa.
- Ziarkowski, D. (2015). Próby restauracji wieży zamku w Ojcowie w końcu XIX wieku oraz w latach 1912–1914. *Prądnik. Prace i Materiały Muzeum im. prof. Władysława Szafera*, 25, 219–238.

SUMMARY

The paper summarizes the most recent conservation and restoration work carried out at the castle in Ojców in 2018–2019. The work resulted in complete renovation of the main extant components of its former plan, i.e. the octagonal tower and the gatehouse. In addition, a new ticket office was built west of the castle's gate and a viewing platform on the ruins of a post-medieval residential building. The octagonal tower is currently accessed via openwork metal stairs. Inside the tower a new exhibition using multimedia devices was installed. In connection with the restoration works, the courtyard has been fenced off with metal railings and the path leading to the castle ruins has been hardened. All the works were carried out under proper building and conservation permits and under architectural and archaeological supervision. The work was financed from external funds and from the funds of the Ojców National Park.